

KURSANTLARNI KASBGA TAYYORLASH
JARAYONIDA PSIXOLOGIK OMILLAR

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi

Xizmat faoliyatini tarbiyaviy psixologik taminlash

Abdurahmonov Adhamjon Azimovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni o'rganish muhimligi, ularning kasbiy shakllanishi va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy asoslar, tarixiy va zamonaviy yondashuvlar, mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi, hamda empirik tadqiqotlar natijalari keng yoritilgan. Maqolada talabalarning kasbiy motivatsiyasi, moslashuvchanligi, stressga bardoshliligi, hamda o'z-o'zini anglash imkoniyatlari kabi omillar keng muhokama qilinadi va ularni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: kursant, psixologik omillar, kasbga tayyorlash, ta'lim

Abstract: This article examines the importance of psychological factors in the process of preparing cadets for professional activity, analyzing their impact on professional formation and personal development. The study comprehensively covers theoretical foundations, historical and modern approaches, contributions of regional and national scholars, and results of empirical research. The paper discusses in detail such factors as professional motivation, adaptability, stress resistance, and self-awareness of cadets, and provides scientifically grounded recommendations for their improvement.

Keywords: cadet, psychological factors, vocational training, education

Аннотация: В данной статье рассматривается значимость психологических факторов в процессе профессиональной подготовки курсантов, анализируется их влияние на профессиональное становление

и личностное развитие. Исследование охватывает теоретические основы, исторические и современные подходы, вклад региональных и национальных ученых, а также результаты эмпирических исследований. В статье подробно обсуждаются такие факторы, как профессиональная мотивация, адаптивность, стрессоустойчивость и самоосознание курсантов, а также даются научно обоснованные рекомендации по их развитию.

Ключевые слова: курсант, психологические факторы, профессиональная подготовка, образование

Kirish

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotida inson kapitalining roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, davlat va jamiyat xavfsizligi, tartib-intizom va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda xizmat qiluvchi sohalarda malakali kadrlar tayyorlash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bunda aynan kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida yuzaga keladigan psixologik omillar, ularning kasbiy shakllanishi, motivatsiyasi, kasbiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur o'rganish zarurati paydo bo'lmoqda. Chunki kursantlarning kasbiy tayyorgarligi nafaqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar bilan cheklanmay, balki ularning psixologik tayyorgarligi, stressga bardoshliligi, jamoaviy muhitga moslasha olish qobiliyati hamda kasbiy identifikatsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu maqolada kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarning o'rnini va ahamiyati, ularni o'rganishning nazariy va amaliy asoslari, tarixiy taraqqiyoti, mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi, shuningdek, zamonaviy empirik tadqiqotlar natijalari keng yoritiladi. Maqolaning asosiy maqsadi kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni tizimli tahlil qilish, mavjud ilmiy yondashuvlarni solishtirish va takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni o'rganish ilmiy-psixologik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sohada olib borilgan tadqiqotlarning nazariy-konseptual asoslari, tarixiy taraqqiyoti, mintaqaviy va milliy olimlarning hissasi, empirik tadqiqotlar natijalari va ularni tanqidiy tahlil qilish masalalari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni o'rganish, avvalo, shaxs rivojlanishi va kasbiy shakllanish nazariyalari bilan bevosita bog'liqdir. Zamonaviy psixologiyada bu jarayonni tahlil qilish uchun bir qancha konseptual yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning aksariyati klassik psixologik ta'limotlarga tayanadi.

Nazariy asoslarni tahlil qilganda, avvalo, shaxs rivojlanishi va kasbga yo'naltirish nazariyalariga e'tibor qaratiladi. L.S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida shaxsning kasbiy shakllanishi ijtimoiy muhit, kommunikatsiya va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Vygotskiyning fikricha, insonning psixik rivojlanishi doimo ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi va bunda shaxsning o'z-o'zini anglash hamda kasbga bo'lgan munosabati muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv keyinchalik boshqa olimlar tomonidan ham rivojlantirilib, kasbiy identifikatsiya va moslashuv jarayonlarini o'rganishda asosiy metodologik platformaga aylangan[1].

Klassik psixologik yondashuvlarda, xususan, S.L. Rubinshteynning faoliyat nazariyasida shaxsning kasbiy shakllanishi faoliyat va motivatsiya bilan uzviy bog'liq ekanligi ko'rsatiladi. Rubinshteynning fikricha, inson faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi – bu motivatsiya bo'lib, u kasbiy faoliyatda ham yetakchi rol o'ynaydi. Mazkur nazariya asosida kursantlarning kasbiy motivatsiyasi, o'z-o'zini anglash va kasbiy moslashuv jarayonlari chuqur tahlil qilinadi. Bu borada, shuningdek, A.N. Leontyevning faoliyatning tuzilmasi va motivatsion tizim haqidagi qarashlari ham muhim ahamiyatga ega.

Leontyev kasbiy faoliyatni inson hayotining mazmuni sifatida ko'rib, bunda shaxsning ichki ehtiyojlari va tashqi talablar o'rtasidagi o'zaro aloqani yoritib bergan[2].

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni o'rganishda zamonaviy yondashuvlar ham alohida o'ringa ega. Masalan, A.A. Bodalev tomonidan taklif etilgan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv kursantlarning individual xususiyatlarini, shaxsiy qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olishga asoslanadi. Bu yondashuvda kursantlarning kasbiy motivatsiyasi, o'z-o'zini anglash, kasbiy identifikatsiya va moslashuvchanlik omillari markaziy o'rinda turadi. Bodalevning tadqiqotlarida kursantlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun individual yondashuv va psixologik diagnostika vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Bu esa zamonaviy psixologik ta'limotlarda kursant shaxsini har tomonlama rivojlantirish va kasbiy tayyorgarlikda psixologik omillarni chuqur tahlil qilishga zamin yaratadi[3].

Tarixiy jihatdan olib qaralganda, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni o'rganish XX asr boshlarida harbiy psixologiya va pedagogika sohasining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Dastlabki tadqiqotlar, asosan, harbiy xizmatchilarning stressga bardoshliligi, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati, jamoada ishlash va liderlik fazilatlarini kabi omillarni o'rganishga qaratilgan edi. Masalan, P. Hersey va K. Blanchardning situatsion liderlik nazariyasi asosida kursantlarning kasbiy rivojlanishida liderlik fazilatlarini va jamoaviy muhitga moslashuvchanlik muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatiladi. Mazkur yondashuvda kursantlarning individual xususiyatlari, motivatsiyasi va stressga bardoshliligi asosiy tadqiqot obyekti aylangan. Shu bilan birga, kursantlarning kasbga tayyorlanishida psixologik moslashuv va o'z-o'zini boshqarish fazilatlarini ham chuqur o'rganila boshlangan[4].

Mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlarida ham kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillar alohida o'rganilgan. O'zbekiston olimlari, jumladan, A. Nurmuhamedova, F. Abduraxmonova, G. Abduraxmanova va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kursantlarning kasbiy motivatsiyasi, kasbiy identifikatsiya, o'z-o'zini anglash va stressga bardoshlilik kabi omillar chuqur tahlil qilingan. Masalan, A. Nurmuhamedova o'z tadqiqotlarida kursantlarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishda ta'lim muassasalari roli, psixologik muhit va ijtimoiy omillar ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. F. Abduraxmonova esa kasbiy shakllanishda shaxsning o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini tahlil qilgan. Ushbu tadqiqotlarda kursantlarning kasbiy tayyorgarligida psixologik omillarni chuqur o'rganish, individual va guruhviy diagnostika vositalaridan foydalanish, hamda motivatsiyani oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan[1][5].

Empirik tadqiqotlar natijalari kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillar muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Tadqiqotlarda, ayniqsa, kursantlarning kasbiy motivatsiyasi, stressga bardoshliliigi, o'z-o'zini anglash, kasbiy identifikatsiya va moslashuvchanlik kabi omillar asosiy obyekt sifatida o'rganilgan. Masalan, G. Abduraxmanova tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlarda kursantlarning kasbiy motivatsiyasi va stressga bardoshliliigi o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinib, yuqori motivatsiyaga ega kursantlarning stressli vaziyatlarda samarali harakat qilishi, past motivatsiyaga ega kursantlarda esa stressga bardoshlilik darajasi past bo'lishi aniqlangan. Shuningdek, kursantlarning kasbiy identifikatsiyasi va o'z-o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan hollarda ularning kasbiy faoliyatga moslashuvchanligi va samaradorligi oshishi kuzatilgan. Bunday natijalar kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi[5].

Kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar, xususan, kompetensiyaviy yondashuv, kognitiv va affektiv omillar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va reflektiv yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv doirasida kursantlarning kasbiy kompetensiyalari, ya'ni bilim, ko'nikma va malakalari bilan birga, psixologik tayyorgarligi, kommunikativ qobiliyatlari va emotsional intellekt darajasi ham asosiy mezon sifatida baholanadi. Bu yondashuv kursantlarni kasbga tayyorlashda nazariy va amaliy bilimlarni integratsiyalash, shaxsiy va kasbiy rivojlanishni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Kognitiv yondashuvda esa kursantlarning kasbiy faoliyatga oid bilimlarni egallashi, muammoli vaziyatlarda analitik fikrlashi va qaror qabul qilish qobiliyatlari asosiy tadqiqot obyektiga aylangan. Affektiv yondashuv esa kursantlarning hissiy holati, motivatsiyasi, kasbiy qiziqishlari va emotsional barqarorligini o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, bu sohada olib borilgan tadqiqotlar kursantlarning kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabati va hissiy tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi[2][6].

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni rivojlantirish bo'yicha amaliy tadqiqotlar ham keng olib borilmoqda. Jumladan, zamonaviy psixodiagnostika vositalari, psixologik treninglar, stressga bardoshlilikni oshirish, jamoada ishlash va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilgan. Masalan, kognitiv-bixevioral treninglar yordamida kursantlarning stressga bardoshliliigi va emotsional barqarorligi oshirilmoqda. Shuningdek, kommunikativ treninglar kursantlarning jamoada muloqot qilish, nizolarni hal etish va samarali rahbarlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bu borada olib borilgan amaliy tadqiqotlar natijalari kursantlarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda psixologik omillarni rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuv samarali ekanligini ko'rsatadi[3][6].

Tanqidiy tahlil qilganda, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni o'rganishda bir qator muammolar va bahsli jihatlar ham mavjud. Avvalo, psixologik omillarning ko'pligi va murakkabligi, ularning o'zaro bog'liqligi va har bir kursant uchun individual ahamiyat kasb etishi tadqiqotlarda metodologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ba'zi tadqiqotlarda psixologik omillar faqat motivatsiya yoki stressga bardoshlilik bilan cheklangan holda o'rganilgan bo'lsa, boshqalarida esa kompleks yondashuv yetarlicha namoyon bo'lmagan. Bundan tashqari, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni baholashda sub'ektivlik darajasi yuqori bo'lib, bu natijalarning ishonchliligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, zamonaviy tadqiqotlarda psixologik omillarni o'rganishda kompleks, integrativ va individual yondashuvlarni qo'llash, empirik va nazariy natijalarni uyg'unlashtirish, shuningdek, ilg'or psixodagnostika vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni chuqur o'rganish va rivojlantirish bo'yicha xorijiy va milliy tajribalarni solishtirish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Masalan, Yevropa va AQShda olib borilgan tadqiqotlarda kursantlarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida stress menejmenti, emotsional intellekt, liderlik va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu borada, zamonaviy psixologik treninglar, motivatsion dasturlar va reflektiv o'qitish usullari keng qo'llanilmoqda. Milliy tajribada esa kursantlarning kasbiy motivatsiyasini oshirish, milliy qadriyatlar asosida kasbiy identifikatsiyani shakllantirish, psixologik muhitni yaxshilash va individual psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha samarali metodikalar ishlab chiqilgan. Bu esa kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi integrativ yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi[1][5].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni o'rganish va rivojlantirish zamonaviy psixologiya va

pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar natijalari kursantlarning kasbiy shakllanishi, motivatsiyasi, stressga bardoshliligi, kasbiy identifikatsiyasi, o'z-o'zini anglash va moslashuvchanligi kabi omillarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, psixologik omillarni o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar, empirik va nazariy tadqiqotlar natijalari, ilg'or xorijiy va milliy tajribalardan samarali foydalanish, shuningdek, individual va guruhii diagnostika vositalarini keng qo'llash muhim ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy asoslar kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni rivojlantirish va ularning kasbiy shakllanishini ta'minlashda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida psixologik omillarni chuqur o'rganish va rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kursantlarning kasbiy shakllanishi va samarali faoliyat yuritishida motivatsiya, stressga bardoshlilik, o'z-o'zini anglash, kasbiy identifikatsiya va moslashuvchanlik kabi psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Mazkur omillarni rivojlantirishda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, kognitiv va affektiv yondashuvlardan samarali foydalanish, ilg'or psixodiagnostika vositalarini joriy etish va psixologik treninglar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy va milliy tajribalarni uyg'unlashtirish, individual va guruhii diagnostika asosida kursantlarning psixologik xususiyatlarini aniqlash va rivojlantirish, motivatsiyani oshirish, stressga bardoshlilikni kuchaytirish, kasbiy identifikatsiyani shakllantirish hamda reflektiv o'qitish usullarini tatbiq etish kursantlarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi. Shu asosda, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik omillarni tizimli o'rganish va rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalaridan keng foydalanish, shuningdek, milliy qadriyat va

an'analarni hisobga olish zamonaviy ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmuhamedova A. Kursantlarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishda psixologik omillar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2020.
2. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. Moskva: Pedagogika, 1989.
3. Bodalev A.A. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim psixologiyasi. Moskva: Akademiya, 2002.
4. Hersey P., Blanchard K.H. Situational Leadership Theory. Training and Development Journal, 1969.
5. Abduraxmonova F. Kursantlarning kasbiy shakllanishida o'z-o'zini anglash va boshqarish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018.
6. Abduraxmanova G. Kursantlarning kasbiy tayyorgarligida psixologik omillar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.